

Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie. Materiały z II sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce 22-24 maja 2002 r., oprac. Róża Maliszewska, Kozłówka 2003, ss. 640

W dniach 22-24 maja 2002 r. w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce odbyła się druga sesja naukowa poświęcona ziemiaństwu lubelskiemu, a dokładnie roli sztuki w życiu tej warstwy społecznej.¹ Niniejsza publikacja będąca owocem tych obrad zawiera 29 tekstów, zróżnicowanych co do formy i tematyki. Chronologicznie prace te obejmują okres trzech stuleci, a dotyczą zagadnień mecenatu i kolekcjonerstwa oraz twórczości artystycznej ziemian. Autorzy to historycy, historycy sztuki oraz literaturoznawcy i muzykologdy.

Pierwszy z prezentowanych referatów to przyczynek do szeroko rozumianych dziejów ziemiaństwa. Albin Koprucki przedstawił bowiem „wstępne rozważania” na temat uwarunkowań politycznych, społecznych i ekonomicznych aktywności kulturalnej ziemiaństwa lubelskiego i podlaskiego w latach 1795-1939.

Następne pozycje dotyczą zagadnienia mecenatu Adama Kazimierza i Izabeli Czartoryskich, który z rodzowego centrum w Puławach wybiegał daleko poza granice Lubelszczyzny. Zofia Gołębiowska, w oparciu o źródło, jakim jest epistolografia Czartoryskich, wniosła szereg nowych informacji o ich dokonaniach w dziedzinie sztuk plastycznych, teatru, muzyki i literatury. Autorka podkreśliła, że mecenat tej rodziny stanowi przykład mecenatu prywatnego posiadającego cechy ciągłości rodowej. Jolanta Piotrowska natomiast zajęła się omówieniem patronatu Czartoryskich obejmującym edukację i środowisko intelektualne oraz kształtowaniem swoistego stylu życia. Praca ta informuje również w jaki sposób i jakimi drogami rozpowszechniano wzorce i idee puławskie, których wpływ na dalsze życie narodu pod zaborem okazał się bardzo ważny dla utrwalania polskości.

Kolejna grupa artykułów odnosi się do działalności mecenasowskiej i fundatorskiej rodu Zamoyskich. Cykl ten rozpoczyna Jerzy Kowalczyk, który scharakteryzował przedsięwzięcia architektoniczne kilku ordynatów zamoyskich w XVIII wieku. Wymienieni zostali: Tomasz Antoni Zamoyski, jego syn Klemens oraz młodszy brat Jan Jakub. Z ich fundacji powstały dzieła różnorodne i oryginalne, takie jak pałac w Łabuniach i kościół dworski w Stróżach. Źródła archiwalne pozwoliły z kolei Michałowi Rutowi prześledzić i skomentować etapy wyposażania pałacu w Klemensowie cennymi zbiorami artystycznymi i naukowymi. Do najbardziej oryginalnych i cenionych obiektów architektury przełomu XIX i XX wieku należy rezydencja Tomasza hrabiego Zamoyskiego w Jabłoni. Dzieje pałacu oraz majątku przybliżył w swym szkicu Henryk J. Łusiewicz. Mecenat ordynatów za-

¹ I sesja naukowa pt. „Ostatnie stulecie Lubelszczyzny ziemiańskiej” odbyła się w czerwcu 2000 r. w Kozłówce, zob. *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce 8-9 czerwca 2000 r.*, opr. Róża Maliszewska, Kozłówka 2001.

mojskich pozostawił trwałe pomniki dziedzictwa kulturowego także w sztuce kształtowania przestrzeni, ogrodów, parków i krajobrazu. Problematykę tę podjął Euzebiusz Maj omawiając założenia parkowe i ogrodowe w pracy „Mecenat artystyczny ordynatów Zamoyskich w sztuce ogrodowej na przykładzie Zwierzyńca i Klemensowa”. Joanna Janicka przedstawiła natomiast wybitne dokonania mecenasowskie Maurycego Zamoyskiego – działacza społecznego i politycznego – XV Ordynata Zamoyskiego. Specyfiką tego terenu było istnienie Ordynacji Zamoyskiej, w której cieniu pozostawały nie tylko rezydencje ziemiańskie ale również i działalność fundatorska szlachty. Autor „Szlacheckich fundacji sztuki sakralnej dla kościołów i kaplic w ordynacji zamoyskiej” – Piotr Kondraciuk – zauważył wszakże, że fundacje architektoniczne na tym terenie, szczególnie w XVIII wieku, podejmowane były także przez bogatą szlachtę zatrudnioną w administracji dóbr ordynackich.

Następne teksty poświęcone są rodom Radziwiłłów i Potockich. Agnieszka Bender scharakteryzowała radziwiłłowskie manufaktury kosztownych obić – tapiserii. Wytwórnia tapiserii w Białej Podlaskiej, zorganizowana przez księżną Annę z Sanguszków Radziwiłłową, była jedną z wielu manufaktur powstałych dzięki tej przedsiębiorczej kobiecie.

Krzysztof Gombin z kolei opisując historię budowy kościoła w Sernikach zaprezentował osoby zaangażowane w to przedsięwzięcie: Jakuba Fontanę – architekta, ks. Ludwika Markiewicza – ówczesnego proboszcza oraz Eustachego Potockiego – właściciela dóbr sernickich i fundatora kościoła.

Wątek dotyczący rezydencji ziemiańskich znajdujemy w następnych tekstach. Łukasz Sadowski w swojej pracy przeanalizował wpływy francuskie w architekturze rezydencjonalnej na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku. Realizację „stylu zakopiańskiego” na Lubelszczyźnie, na przykładzie dworu w Łańcuchowie zaprojektowanego przez Stanisława Witkiewicza omówiły Grażyna Michalska i Ewa M. Ziółek w szkicach „Dwór Jana Steckiego w Łańcuchowie. Polskość spod Tatr” oraz „Korespondencja Stanisława Witkiewicza i Jana Steckiego z Łańcuchowa”. Obraz nieistniejącego już dziś dworu Fudakowskich w Uhrze koło Chełma, w oparciu o ocalałą dokumentację, plany i zdjęcia ze zbiorów rodzinnych, złożył i przedstawił Mieczysław Kseniak. Pracą niejako podsumowującą niniejsze zagadnienie jest „Przyczynek do architektury dworów na Lubelszczyźnie” Jana Góraka, który starał się odpowiedzieć na pytanie dotyczące ilości dworów w województwie lubelskim na przełomie XIX i XX stulecia oraz ich przedstawień ikonograficznych. Autor nie pominął również dworów zapomnianych i mało znanych.

„Kaplice i figury w rezydencjach ziemiańskich i parkach dworskich na Lubelszczyźnie”, stanowiące ważny element pejzażu kulturowego, są tematem dociekań Janiny Petery-Górak, która dokonuje ich systematyki w zależności od funkcji i lokalizacji. Uzupełnieniem pracy jest zamieszczony katalog tych obiektów.

Dalsze rozważania dotyczą przedstawicieli środowiska ziemiańskiego zajmujących się twórczością artystyczną. Anna Hałata przybliżyła postać Feliksa

Smorczewskiego ze Stryjowa – architekta i malarza. Bożena Stanek-Lebioda nakreśliła postać Stanisława Czachórskiego, architekta i rysownika, zaś tajemniczą malarkę, Karolinę Grabowską, ukazała Ewa Leśniewska. Natomiast Ignacego Pieńkowskiego, ziemianina i malarza, przedstawił Adam Wilk.

Muzyka w życiu ziemiaństwa, to następne z zagadnień poruszonych na sesji. Różne aspekty działalności mecenasowskiej i patronackiej w stosunku do muzyków, na przykładzie dworu puławskiego oraz związków Fryderyka Chopina z Koźmianami, przedstawicielami rodu od dawna osiadłego w Lubelskiem, przedstawiła Mieczysława Demska-Trębacz. Na pełny obraz życia ziemiaństwa składają się różne aspekty. Jednym z jego elementów była muzyka. O jej znaczeniu w życiu codziennym i towarzyskim, a także kultywowaniu wybitnych talentów wśród ziemian wypowiada się Andrzej Przegaliński w artykule „Muzyka w kulturalnym życiu lubelskich ziemian w latach 1864-1914”. Na niezwykle przykład pasji kolekcjonerskiej Konstantego Zamoyskiego, ordynata kozłowieckiego, który zgromadził najliczniejszy w Polsce zbiór nagrań pianolowych, zwróciła uwagę Katarzyna Jan-czewska-Sołomko.

Kultura literacka ziemiaństwa to ostatni z wątków poruszanych w omawianej publikacji. „Sarmacja oświecona na Podlasiu na przełomie XVII i XIX wieku” Barbary Czwornóg-Jadczak przybliży postaci wywodzących się z Witulina i Toporowa na Podlasiu wybitnych pisarzy Franciszka i Władysława Wężyków. „Zainteresowania literackie i historyczne przedstawicieli rodu Łosiów” – Jakuba, Feliksa Antoniego i Wincentego – przedstawiła Elżbieta Wierzbicka. Natomiast Andrzej Żółtowski przypomniał dzieje i zasoby cennego księgozbioru milanowskiego, któremu ostateczny kształt nadał książę Włodzimierz Czetywertyński. Jeszcze w XIX wieku książka ze względu na swoją cenę była przedmiotem luksusu, dostępnym wyłącznie dla wąskiego grona odbiorców. Dlatego dosyć wcześnie zaczęto szukać rozwiązań ułatwiających dostęp do nowości wydawniczych. Jednym z takich rozwiązań były biblioteki wędrowne, zwane również latającymi, ruchomymi bądź objazdowymi. Na ziemiach polskich upowszechniły się w drugiej połowie XIX wieku w środowisku ziemiańskim. Biblioteki wędrowne na ziemiach lubelskich omówił Tadeusz Epsztein.

Ostatnim z zamieszczonych artykułów jest streszczenie wystąpienia Leonida Nieścierzuka dotyczące „Roli mecenatu i filantropii w tworzeniu materialnej i duchowej spuścizny Białorusi w XVIII i XIX wieku”.

Wywody autorów poparte są ilustracjami, planami, mapami i zdjęciami. Na zakończenie załączono również streszczenia głosów w dyskusji.

Joanna Kowalik
(Archiwum Państwowe w Lublinie
Oddział w Radzynie Podlaskim)